

DOPRINOS OBITELJSKE MEDICINE PREVENCIJI I RANOM OTKRIVANJU RAKA DEBELOG CRIJEVA 40-GODIŠNJE ISKUSTVO OBITELJSKE MEDICINE DOMA ZDRAVLJA OSIJEK

ZDRAVKO EBLING

*Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Medicinski fakultet, Katedra obiteljske medicine,
Dom zdravlja Osijek, Hrvatska*

U radu su sažeto prikazana 40-godišnja iskustva liječnika obiteljske medicine (LOM) Doma zdravlja Osijek na prevenciji i ranom otkrivanju raka debelog crijeva. Sustavni rad na prevenciji i ranom otkrivanju raka obuhvaća zdravstveno prosvjeđivanje stanovništva, izobrazbu zdravstvenih profesionalaca, znanstvena istraživanja te doprinos u razvoju i implementaciji Nacionalnog programa ranog otkrivanja raka. U suradnji Ministarstva zdravstva i Doma zdravlja (DZ) Osijek tiskano je 100.000 primjeraka brošura "Muškarci i rak" i "Žene i rak", a u 20.000 primjeraka, knjiga "Bolesti uzrokovane pušenjem". Analizom operiranih od raka debelog i završnog crijeva (engl. *ColoRectal Cancer* - CRC) na Kirurškom odjelu Opće bolnice u Osijeku u razdoblju od 1973. do 1984. godine utvrđeno je nisko 5- i 10-godišnje preživljenje bolesnika. U istraživanju ranog otkrivanja CRC korištenjem testa okultnog fekalnog krvarenja (engl. *Fecal Occult Blood Test* - FOBT) provedenom u Osijeku u razdoblju od 1980. do 1984. godine ukupno je obuhvaćen 11.431 ispitanik. Rezultati istraživanja potvrdili su FOBT kao prikladnu metodu za rano otkrivanje raka debelog crijeva zbog jednostavnosti primjene, prihvaćenosti od stanovništva i relativno niskih troškova metode. Sistematske preglede radi otkrivanja CRC primjenom FOBT treba provoditi planirano sistematski kod osoba s povećanim rizikom (kod starijih od 50 godina). U skladu sa rezultatima tog istraživanja 1993. godine objavljene su smjernice za suzbijanje raka u timovima primarne zaštite, posebice u obiteljskoj medicini. DZ Osijek odnosno Odjel obiteljske medicine podržao je izradu te sudjelovao u Nacionalnom programu prevencije i ranog otkrivanja raka debelog crijeva koji je za započeo 2007. godine. U Nacionalnom programu ranog otkrivanja raka debelog crijeva zabilježen je odaziv na program po županijama do 37 %. Projekt „Model ranog otkrivanja raka integriran u praksu obiteljske medicine“, proveden u Osijeku, obuhvatio je ispitanike u rizičnim skupinama od 45 do 49 i od 75 do 84 godina te pokazao da su timovi LOM motivirani za uključivanje u Nacionalne programe ranog otkrivanja raka u Hrvatskoj. Iskustva obiteljske medicine u DZ Osijek u prevenciji i ranom otkrivanju CRC pokazuju da su obiteljski liječnici bili jedni od preteča aktivnosti koje su u konačnici dovele do uspostave Nacionalnog programa prevencije i ranog otkrivanja raka debelog crijeva u Hrvatskoj.

Ključne riječi: rak debelog crijeva, prevencija, rano otkrivanje, obiteljska medicina

Adresa za dopisivanje: Prof. dr. sc. Zdravko Ebling, dr. med.
Katedra obiteljske medicine
Medicinski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
Dom zdravlja Osijek
Jahorinska 7
31 000 Osijek, Hrvatska
E-pošta: zdravko.ebling@gmail.com

UVOD

U Hrvatskoj je rak debelog i završnog crijeva (engl. *ColoRectal Cancer* - CRC) drugo po učestalosti sijelo raka u muškaraca (nakon raka pluća) i u žena (nakon raka dojke), te u ukupnoj incidenciji raka sudjeluje sa 14 % u muškaraca i 13 % u žena. Broj novih slučajeva

CRC povećao se od 1976. do 2013. sa 851 na 3070, a u tom je razdoblju stopa incidencije na 100.000 stanovnika porasla od 18,8 na 71,6. Broj umrlih od raka debelog crijeva u razdoblju od 1976. do 2014. porastao je od 566 na 2094, a stopa mortaliteta na 100.000 stanovnika sa 12,8 na 48,3.

Relativno 5-godišnje preživljenje od CRC u Hrvatskoj u razdoblju od 1994. do 1998. godine bilo je 49 % kod muškaraca i 50 % kod žena, dok je ukupno 5-godišnje preživljenje oboljelih od CRC u Sjedinjenim Američkim Državama u razdoblju od 1996. do 2003. godine iznosilo 64 %. Do naglog porasta raka debelog crijeva dolazi u osoba starijih od 60 godina (78,3 %), dok je u dobi do 50 godina svega 7,9 % oboljelih.

U Osječko-baranjskoj županiji CRC u razdoblju od 1988. do 2013. g. drugo je po učestalosti sijelo raka u muškaraca (nakon raka pluća) i u žena (nakon raka dojke), te u ukupnoj incidenciji raka sudjeluje sa 12,25 % u muškaraca i 11,8 % u žena. Broj novih slučajeva CRC povećao se od 1988. do 2013. sa 106 na 157, a stopa incidencije na 100.000 stanovnika porasla je od 28,9 na 51,5. Broj umrlih od CRC u razdoblju od 1988. do 2014. porastao je od 68 na 158, a stopa mortaliteta na 100.000 stanovnika sa 18,5 na 51,8 (1-3).

DOPRINOS OBITELJSKE MEDICINE DOMA ZDRAVLJA OSIJEK PREVENCIJI I RANOM OTKRIVANJU RAKA DEBELOG CRIJEVA

DZ Osijek osnovan je 1954. godine, a u razdoblju od 1972. do 1980. godine dolazi do značajnog kadrovskog jačanja obiteljske medicine. Na Odjelu opće/obiteljske u DZ Osijek u 1980. godini radilo je 66 liječnika, od toga 34 liječnika specijalista obiteljske medicine (SOM).

S obzirom na učestalost CRC Odjel obiteljske medicine DZ Osijek, kadrovski i stručno ojačan, obratio je u svom radu veću pozornost prevenciji i ranom otkrivanju CRC.

Voditelj Odjela obiteljske medicine od 1974. godine, dr. Zdravko Ebling, specijalist obiteljske medicine proveo je istraživanje u koje su bili uključeni liječnici obiteljske medicine Odjela obiteljske medicine sa svrhom ocjene mogućnosti poboljšanja preventivnih aktivnosti na ranom otkrivanju raka (probira) CRC na području djelovanja obiteljske medicine DZ Osijek, procjene potrebnih sredstava za osposobljavanje kadrova, opremu, te mogućnosti primjene tih mjera u redovnom radu obiteljske medicine. Odjel obiteljske medicine DZ Osijek je u suradnji sa Zavodom za javno zdravstvo Osječko-baranjske županije (ZJZOBŽ), Gradskom ligom protiv raka Osijek (Liga Osijek), medijima javnog priopćavanja i drugim humanitarnim organizacijama grada znatno unaprijedio aktivnosti na prevenciji i ranom otkrivanju CRC.

DOPRINOS PREVENCIJI RAKA DEBELOG CRIJEVA NA PODRUČJU OSJEČKO- BARANJSKE ŽUPANIJE

Za provođenje zdravstvenog odgoja u suradnji s Ligom protiv raka Osijek i Zavodom za javno zdravstvo Osječko-baranjske županije izdane su brojne publikacije, pamtilice i audiovizualni materijali. Obiteljski liječnici DZ Osijek aktivno sudjeluju u zdravstvenom odgoju učenika osnovnih i srednjih škola i građana, te usko surađuju sa sredstvima javnog priopćavanja.

U preventivnim aktivnostima naglasak je stavljen na kontrolu pušenja, pravilnu prehranu, tjelesnu aktivnost, izbjegavanje prekomjerne tjelesne težine, umjereniju konzumaciju alkohola, smanjenje izloženosti karcinogenima na radu i u okolišu, izbjegavanje izlaganja suncu i zdravstveni odgoj u odnosu na spolne i reproduktivne čimbenike povezane s rakom. Potreba ranog prepoznavanja znakova suspektne na malignu bolest i na pravodobno javljanje liječniku također je bitna sastavnica preventivnog djelovanja.

U suradnji Obiteljske medicine DZ Osijek s Ministarstvom zdravstva i socijalne skrbi i Hrvatske lige protiv raka izdano je 100.000 primjeraka publikacija "Muškarci i rak" i «Žene i rak», a u 20.000 primjeraka knjiga "Bolesti uzrokovane pušenjem" (4).

DOPRINOS RANOM OTKRIVANJU RAKA DEBELOG CRIJEVA

a) *Preživljenje operiranih od raka debelog crijeva*

Značajne pokazatelje o uspješnosti ranog otkrivanja raka debelog crijeva daje nam analiza o preživljavanju operiranih od raka debelog crijeva u određenom vremenskom razdoblju. Analizirali smo preživljavanje 327 bolesnika (155 muškaraca i 172 žene) s rakom debelog crijeva operiranih na Kirurškom odjelu Opće bolnice u Osijeku u razdoblju od 1973. do 1984. godine.

Od 327 operiranih bolesnika jednu godinu preživjela su 164 oboljela (50,15 %), 3-godišnje preživljenje zabilježeno je u 69 oboljelih (31,4 %), 5-godišnje u 46 oboljelih (25,5 %), a 10-godišnje u 5 oboljelih (14,5 %). Zabilježeno 5-godišnje preživljenje operiranih od CRC u općini Osijek u samo 25,5% slučajeva u usporedbi s drugim zemljama je nisko.

Visoka zastupljenost CRC u području rektuma i sigme ukazuje na potrebu redovite primjene proktosigmoidoskopskih pregleda u primarnoj zdravstvenoj zaštiti (5).

b) *Istraživanje ranog otkrivanja raka debelog crijeva testiranjem okultnog fekalnog krvarenja*

U općini Osijek terenskim ispitivanjem u rizičnoj populaciji željeli smo ocijeniti stupanj motiviranosti populacije za ranu detekciju CRC korištenjem FOBT, ocijeniti primjenjivost i osjetljivost metode, analizirati materijalne izdatke kao i mogućnost primjene FOBT u redovnom radu zdravstvene službe.

U studiji o prikladnosti FOBT u ranom otkrivanju raka u Osijeku u razdoblju od 1980. do 1984. godine obuhvaćen je ukupno 11.431 ispitanik. Do završetka cjelokupnog ispitivanja (30. VI. 1984. godine) na daljnju obradu testove je, od ukupno 11.431 ispitanika, vratilo 9.282 ispitanika (81,2 %). Pozitivni test na okultno fekalno krvarenje utvrđen je kod 83 (1,09 %) ispitanika starijih od 40 godina i 9 (0,53 %) ispitanika mlađih od 40 godina. Daljnjom obradom pozitivnih ispitanika rizične skupine otkriveno je 13 karcinoma debelog crijeva.

Rezultati istraživanja potvrdili su uporabu FOBT kao prikladnu metodu za rano otkrivanje CRC zbog jednostavnosti primjene, prihvaćenosti od stanovništva i relativno niskih troškova metode u usporedbi s troškovima za liječenje bolesnika sa CRC. U razdoblju od izrade Nacionalnog programa osobama koje su individualno iskazale potrebu FOBT omogućena je FOBT koje su donirale Liga Osijek i privredne organizacije (6,7).

ONKOLOŠKA EDUKACIJA TIMOVA OBITELJSKE MEDICINE

Knjiga Rak debelog crijeva - Iskustvo osječkog programa zaštite

Na temelju rezultata rada i iskustava u suzbijanju raka u neposrednoj praksi Jugoslavenska (danas Hrvatska) akademija znanosti i umjetnosti - radovi Zavoda za znanstveni rad u Osijeku 1990. godine - tiskala je knjigu autora Zdravka Eblinga, Nijaza Hadžića i Željka Jakšića pod naslovom „Rak debelog crijeva - Iskustvo osječkog programa zaštite“ u kojoj su izloženi rezultati osječkog programa zaštite od raka debelog crijeva na području osječke regije.

U knjizi je prikazan program koji primjenjuje elemente primarne, sekundarne i tercijarne prevencije. Težište programa je na zdravstveno odgojnim mjerama usmjerenim na promjene u načinu života i prepoznavanje ranih simptoma bolesti. Sistematske preglede za svrhom otkrivanja raka primjenom FOBT treba provoditi kao dodatnu pretragu kod određenih rizičnih

stanja (gastrointestinalnih simptoma) i planirano kod osoba s povećanim rizikom (starijih od 50 godina). Program zaštite treba biti uklopljen u zdravstvenu politiku zajednice s jasnim ciljevima uz realistične i racionalne provedbene planove (8).

Tečaj Problematika raka u primarnoj zdravstvenoj zaštiti

Porast incidencije i mortaliteta od raka debelog crijeva u Hrvatskoj potaknuli su DZ Osijek i Školu narodnog zdravlja „A. Štampar“ da pokrenu program poslijediplomskog tečaja I. kategorije s ciljem izobrazbe LOM-ova o prevenciji i kontroli te bolesti pod nazivom „Problematika raka u primarnoj zdravstvenoj zaštiti“, koji je održan u Osijeku, u još uvijek ratnim uvjetima, 1993. godine.

U okviru tečaja napisan je priručnik Medicinskog fakulteta u Zagrebu „Problematika raka u primarnoj zdravstvenoj zaštiti“, u kojem se posebno ističe poglavlje „Prilozi za planiranje i provođenje programa suzbijanja raka u timovima primarne zaštite, posebice u obiteljskoj medicini“ napisano na 63 stranice, u kojima su dane opsežne praktičke upute i iskustva važna za planiranje i provođenje programa na suzbijanju raka u timovima obiteljske medicine. Predložene mjere zaštite temeljile su se na najnovijim preporukama Američke neovisne skupine stručnjaka iz prevencije i medicine temeljene na znanstvenim dokazima (engl *US Preventive Task Force*), Američkog udruženja za rak (engl *American Cancer Society*) i Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo, a ugrađena su i iskustva provođenja programa suzbijanja raka na području DZ Osijek (9).

Tečaj Rano otkrivanje raka debelog crijeva integrirano u praksu obiteljske medicine

Tečaj je organiziran je s ciljem dodatne edukacije liječnika obiteljske medicine za rano otkrivanje CRC uporabom FOBT. Teorijski i praktički detaljno je obrađeno korištenje FOBT kao metode probira u rizičnoj i visokorizičnoj populaciji. Liječnici obiteljske medicine upoznati su s načinom primjene te metode u neposrednoj praksi i svladali su vještinu očitavanja pozitivnih nalaza FOBT. Poslije provjere znanja i vještina polaznici su dobili potvrdu o osposobljenosti za sudjelovanje u programu ranog otkrivanja raka.

Tečaj Onkološka edukacija liječnika obiteljske medicine

Doprinos suzbijanju raka na osječkom području dao je i poslijediplomski tečaj I. kategorije „Onkološka edukacija liječnika obiteljske medicine“ održan u Osijeku u organizaciji Doma zdravlja Osijek, Zaklade Onkologija - Osječko-baranjske županije i Medicinskog fakulteta u Osijeku 2011. godine. Liječnici obiteljske

medicine, polaznici Tečaja, stekli su nova znanja i vještine neophodne za rad u neposrednoj praksi LOM. Uz tečaj je tiskan priručnik na 85 stranica (10).

Uz to, Katedra obiteljske medicine Medicinskog fakulteta Osijek od 2001. godine na poslijediplomskom studiju organizirala je kolegij „Mjere zdravstvene zaštite u suzbijanju raka debeloga crijeva“.

Drugi onkološki tečajevi

Obiteljska medicina Doma zdravlja održavala je tečajeve „Tretman i komunikacija s palijativnim bolesnikom“ 1998. g. i tečaj „Poboljšanje kvalitete života kroničnih bolesnika primjenom novih znanja i postupaka u kućnom liječenju“ 2001. g. Nastojanja za unaprjeđenje palijativne zaštite ostvaruju se i otvaranjem Odjela za palijativnu skrb DZ Osijek, koji djeluje od 1. 4. 2011. godine, a vodi ga dr. Branka Kandić-Splavski, specijalist opće medicine.

SURADNJA S GRADSKOM LIGOM PROTIV RAKA GRADA OSIJEKA

Gradska liga protiv raka Osijek osnovana je 1996. godine i već 50 godina okuplja brojne građane volontere, zdravstvene djelatnike, stručne i društvene institucije i udruge građane u programima koji potpomažu aktivnosti zdravstvene službe u zaštiti stanovništva od malignih bolesti, kao i na potpori neposrednom rješavanju onkoloških problema oboljelih pojedinaca. Radi poboljšanja kvalitete života i bržeg medicinskog i profesionalnog osposobljavanja oboljelih Liga Osijek osnovala je dva kluba „Stoma klub“ operiranih od raka probavnih organa 1993. g. i „Mamae klub“ žena operiranih od raka dojke 1994. godine. Od 2000. godine ti klubovi djeluju kao samostalne udruge (11).

DOPRINOS IZRADI PRIJEDLOGA NACIONALNOG PROGRAMA RANOG OTKRIVANJA RAKA U HRVATSKOJ

Dugogodišnja iskustva DZ Osijek i ukazivanja na potrebu izrade nacionalnih programa prevencije i ranog otkrivanja raka za najučestalije lokalizacije obiteljski liječnici DZ Osijek prikazali su na 3. simpoziju Hrvatske udružbe obiteljske medicine posvećenom borbi protiv malignih bolesti u obitelji održanom u Bjelovaru 1996. godine, na kongresima Hrvatskog onkološkog društva 2001. i 2004. godine, na Danima primarne zdravstvene zaštite u Labinu 2003. godine, na 13. kongresu Hrvatske udružbe obiteljske medicine 2006. godine, te na kongresima Unije za internacionalnu

kontrolu raka (engl. *Union for International Cancer Control -UICC*) održanim u New Delhiju, Rio de Janeiro, Washingtonu, Genevi i dr. (12-18).

Potrebu izrade Nacionalnog programa prevencije i ranog otkrivanja raka u Hrvatskoj podržali su Hrvatska udružba obiteljske medicine, Hrvatsko društvo obiteljskih doktora, Koordinacija hrvatske obiteljske medicine i Hrvatsko društvo nastavnika obiteljske medicine.

Na potrebu izrade Nacionalnog programa prevencije i ranog otkrivanja raka ukazuju i Hrvatsko onkološko društvo i Hrvatsko gastroenterološko društvo.

Nacionalno zdravstveno vijeće (NZV) je 2003 odlučilo podržati izradu Prijedloga nacionalnog programa prevencije i ranog otkrivanja raka u Hrvatskoj. Važnost takve odluke vidi se i po tome što je koncem iste godine i Vijeće Europe u Smjernicama za rano otkrivanje raka debelog crijeva preporučilo članicama Europske unije primjenu FOBT (19).

PRIJEDLOG NACIONALNOG PROGRAMA PREVENCIJE I RANOG OTKRIVANJA RAKA U HRVATSKOJ

Na temelju usvojenog prijedloga NZV-a Ministarstvo zdravstva osnovalo je Povjerenstvo za onkologiju od 12 članova, imenovalo je prof. dr. Mirka Šamiju za predsjednika Povjerenstva, te od Povjerenstva zatražilo izradu Prijedloga nacionalnog programa prevencije i ranog otkrivanja raka, koji će se temeljiti na najnovijim znanstvenim spoznajama s jasnim ciljevima i realističkim i racionalnim provedbenim programima.

Za izradu prijedloga nacionalnog programa osnovane su radne grupe s voditeljima: Marija Strnad (dojka), Zdravko Ebling (debelo crijevo), Ariana Znaor (vrat maternice) i Luka Kovačić (prostata).

„Prijedlog Nacionalnog programa prevencije i ranog otkrivanja raka u Hrvatskoj“ u izdanju Hrvatskog onkološkog društva publiciran je 2006. godine na hrvatskom jeziku u 5.000 primjeraka, a na engleskom jeziku po naslovom „*How to prevent and detect cancer early? Draft National Program*“ 2007. godine u 1.000 primjeraka (20).

Uz novo poglavlje „Uloga liječnika obiteljske medicine u provedbi Nacionalnog programa prevencije i ranog otkrivanja raka“ autora Milice Katić, Brune Mazzija, i Dragutina Petrica prijedlog je publiciran 2007. g. pod nazivom „Kako spriječiti i rano otkriti rak?“ u izdanju Hrvatskog onkološkog društva u 50.000 tisuća pri-

mjeraka i distribuiran građanima preko svih domova zdravlja. Autori tog poglavlja navode da su u programu ranog otkrivanja raka debelog crijeva liječnici obiteljske medicine sa svojim timom i patronažnom službom u mogućnosti organizirati pozivanje i registraciju osoba za probir, voditi evidenciju o izvršenom probiru, očitavati testove, ispitanike pozitivne na okultnu krv u stolici prema protokolu upućivati na daljnju obradu, voditi evidenciju i o tome obavještavaju županijski zavod za javno zdravstvo.

Urednici i koautori sva tri izdanja bili su prof. dr. Mirko Šamija, prof. dr. Marija Strnad i prof. dr. Zdravko Ebling.

Nacionalni programi probira raka usvojeni su odlukom Vlade. 2006. g. usvojen je Program za rano otkrivanje raka dojke, krajem 2007. Program za rano otkrivanje raka debelog crijeva, a 2010. Program za rano otkrivanje raka vrata maternice. Odluke vlade u skladu su s preporukama Europske komisije iz 2003. g. i strategijom zdravstva 2006.-2011. (21-23).

Ciljevi nacionalnih programa ranog otkrivanja raka su: smanjiti smrtnost populacije koja se odazvala na programe probira, sniziti stopu smrtnosti u predviđenom vremenu, povećati udio osoba s točno dijagnosticiranom bolesti u ranijem stadiju, smanjiti učestalost komplikacija, spriječiti ili smanjiti učestalost povratka bolesti ili metastaza, poboljšati kvalitetu života osoba koje su bile u programu probira, poboljšati cjelokupni sustav svih uključenih u provedbu (kontrola i unaprjeđenje kvalitete) te ukazati na moguća mjesta za poboljšanje cjelokupne skrbi.

Ciljna skupina koja se obuhvaća programom ranog otkrivanja raka debelog crijeva su muškarci i žene u dobi od 50 do 74 godine s obuhvatom od najmanje 60 %. Test za probir: testiranje okultnog fekalnog krvarenja (FOBT) ili imunokemijski test (FIT) jednom godišnje (ili eventualno svake druge godine, odnosno najmanje svake treće godine), kod pozitivnih ispitanika na okultno fekalno krvarenje obaviti kolonoskopiju kako bi se utvrdio uzrok okultnog krvarenja i mogući karcinom debelog crijeva (s istodobnom endoskopskom terapijom - polipektomijom, ako je ona potrebna).

REZULTATI NACIONALNOG PROGRAMA RANOG OTKRIVANJA RAKA DEBELOG CRIJEVA U HRVATSKOJ

Prema podacima Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo do svibnja 2015. godine u Hrvatskoj je u Programu ranog otkrivanja raka debelog crijeva na kućne

adrese po županijama, prema popisu stanovništva, upućeno 1.049.243 prvih obavijesnih poziva.

Do kraja kolovoza 2015. pristanak za uključanje u rano otkrivanje dalo je 200.367 osoba (19 %), no ovo je preliminarni podatak, jer je ciklus još u tijeku. Od ukupno 181.865 osoba kojima su poslani kompleti testova, 152.389 ih je poslalo ispravno nanesen uzorak koji je analiziran u zavodima za javno zdravstvo. Ukupni odaziv na program ranog otkrivanja raka debelog crijeva po županijama zabilježen je do 37 %. Pozitivni test na okultnu krv u stolici utvrđen je u 3 % slučajeva, a kolonoskopskim pregledima otkriveno je i potvrđeno 168 CRC i 1.229 polipa.

Na području Osječko-baranjske županije odaziv na program zabilježen je do 23,6 %, a do sada je otkriveno 17 karcinoma i 137 polipa.

PROJEKT „MODEL RANOG OTKRIVANJA RAKA INTEGRIRAN U PRAKSU OBITELJSKE MEDICINE“

Nacionalni programi ranog otkrivanja CRC započeo je 2007. godine, u koji timovi LOM-ova nisu bili izravno uključeni. Stoga je u DZ-u Osijek od 2007. do 2010. godine provedeno istraživanje s ciljem ocjene mogućnosti povećanja obuhvata rizičnih osoba metodama probira i primjenjivosti integriranog modela ranog otkrivanja raka dojke i debelog crijeva temeljenog na modelu aktivnog i sustavnog rada LOM-ova, uzimajući u obzir mišljenje populacije i stavove liječnika. Uključenje u projekt prihvatilo je 23 LOM s područja Osječko-baranjske županije, koji su pozivali i poticali osobe na odaziv na nacionalne programe (za rak dojke žene u dobi od 50 do 69 godina, za rak debelog crijeva osobe u dobi od 50. do 74. godine).

Posebno su pozivali i žene i muškarce u dobi 45-49 g. i 75-79 g. na rano otkrivanje raka debelog crijeva (dakle one koji nisu bili obuhvaćeni nacionalnim programom). Zabilježeni odaziv od 38 % do 72 % u tim dobnim skupinama viši je nego što je zabilježen u Nacionalnom programu ranog otkrivanja raka debelog crijeva na našem području.

Rezultati istraživanja pokazali su da su timovi LOM motivirani za neposredno uključivanje u provedbu nacionalnih programa ranog otkrivanja raka u Hrvatskoj.

Istraživanja provedena u projektu bila su osnovica za izradu dvije doktorske disertacije (24-26).

RASPRAVA

Istraživanja o preživljavanju i kretanju mortaliteta od CRC u Europi pokazala su da je u razdoblju od 1989. do 2011. g. zbog višegodišnje primjene probira i ranijeg postavljanja dijagnoze CRC došlo do pada mortaliteta zbog CRC za 25 % kod muškaraca i 30 % kod žena u više zemalja sjeverne i zapadne Europe, te povećanja ukupne stope 5-godišnjeg preživljenja u gotovo svim zemljama Europe, u razdoblju 2005.-2007. g. na 57,6 %.

Procjenjuje se da određenu ulogu ima socioekonomski status, način života i biologija tumora (27-29).

U Hrvatskoj je u razdoblju od 1989. do 2011. g. došlo do blagog porasta mortaliteta od CRC za 2,3 % za muškarce i 0,8 % za žene, ali i do povećanja stope 5-godišnjeg preživljenja raka kolona na 52 % u razdoblju 2005.-2009. g., a za rak rektuma zabilježen je porast preživljenja na 48,2 %. Linearni trend porasta mortaliteta zbog CRC u razdoblju od 2004. do 2014. g. u Osječko baranjskoj županiji niži je od porasta u prethodnim razdobljima. To ukazuje na pozitivna kretanja suzbijanja raka na našem području (30).

Rezultati odaziva u našem Nacionalnom programu ranog otkrivanja raka FOBT-om (do 37 %), a u našoj županiji do 23,6 %, usporedivi su s rezultatima za populacijski probir u drugim zemljama Europe. Naime, u odaziv u europskim zemljama pokazuju različite rezultate prema duljini provedbe kao i u udjelu obuhvaćene populacije, npr. odaziv sa 25,8 % u Češkoj, 37 % u Mađarskoj, 31 % u Francuskoj, 45 % u Italiji, a najviši odaziv je u Finskoj sa 71 % (28,29,31)

Tijekom protekle tri godine na unaprjeđenju nacionalnih programa u Hrvatskoj provode se brojne vrlo uspješne aktivnosti Ministarstva zdravlja povezane s edukacijom stanovništva o važnosti probira, još ove godine se očekuje mogućnost direktnog unosa motiviranja ciljne populacije putem programa za patronažne sestre, kao i aktivno uključivanje svih LOM-ova koji će poziv neodazvanima na prvi poziv ili onih koji su upućeni na kolonoskopiju, moći zabilježiti preko CEZIH-a.

Poseban doprinos daje i Ministarstvo zdravlja organiziranjem konferencija o nacionalnim programima na razini županija i gradova, gdje se ističe značenje programa i naglašava važnost uključivanja LOM-ova u programe. Predstavnici udruga LOM na konferencijama su izrazili aktivnu podršku uključivanja LOM u programe.

Početkom 2007. g. nacionalni populacijski programi probira bili su na početku provedbe u pet država: u Finskoj, Francuskoj, Italiji, Poljskoj i Velikoj Britaniji, a u sedam država provode se ne-populacijski progra-

mi: u Austriji, Bugarskoj, Češkoj, Njemačkoj, Latviji i Slovačkoj. U pet država planiraju se ili se provode probne studije za nacionalne populacijske programe probira: u Mađarskoj, Cipru, Portugalu, Rumunjskoj i Sloveniji. U međuvremenu je deset država članica ustanovilo ili unaprijedilo status svojih programa probira na CRC (Češka, Francuska, Irska, Litva, Portugal, Republika Slovačka, Slovenija, Španjolska, Švedska i Velika Britanija). Kao metodu probira Europska unija preporučuje test fekalnog okultnog krvarenja za populacijske programe probira (Vijeće Europske unije, 2003.).

Nacionalni programi probira koji se provode u Hrvatskoj obuhvaćaju ukupno stanovništvo u rizičnoj dobi, a troškove probira snosi Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje. Hrvatska se kao šesta članica EU pridružila zemljama u kojima se provodi populacijski probir.

Rezultati istraživanja u našem projektu „Model ranog otkrivanja raka integriran u praksu obiteljske medicine“ pokazali su da su timovi LOM motivirani za neposredno uključivanje u provedbu nacionalnih programa ranog otkrivanja raka u Hrvatskoj.

U europskim smjernicama za osiguranje kvalitete probira i dijagnostike raka debelog crijeva iz 2010. g. preporuča se uključivanje LOM u proces prenošenja informacija ljudima pozvanima u probir. Naime, uključivanje liječnika obiteljske medicine može biti vrlo učinkovito u unaprjeđenju pridržavanja uputa probira, što je potvrđeno u više istraživanja u zemljama EU (32-34).

ZAKLJUČAK

Doprinos obiteljske medicine prevenciji i ranom otkrivanju CRC na području DZ Osijek potvrđen je brojnim znanstvenim istraživanjima, organiziranjem izobrazbe zdravstvenih profesionalaca te javnozdravstvenim djelovanjem u svrhu zdravstvene izobrazbe stanovništva. Istraživanje ranog otkrivanja CRC uporabom FOBT potvrdili su primjenjivost FOBT kao prikladnu metodu za rano otkrivanje raka debelog crijeva zbog jednostavnosti primjene, prihvaćenosti od stanovništva i relativno niskih troškova u usporedbi s troškovima za operacijsko liječenje.

Temeljem rezultata istraživanja oblikovane su i objavljene 1993. godine Smjernice za suzbijanje raka u timovima primarne zaštite, posebice u obiteljskoj medicini.

Stečena nova znanja i iskustva na unaprjeđenju prevencije i ranom otkrivanju raka tijekom 30 godina

primjene opravdavala su podršku DZ Osijek za izradu Nacionalnog programa prevencije i ranog otkrivanja raka u Hrvatskoj.

Obiteljska medicina DZ Osijek sudjelovala je u izradi Nacionalnog programa prevencije i ranog otkrivanja raka u Hrvatskoj. Odaziv Nacionalnom programu ranog otkrivanja CRC na području DZ Osijek usporediv je s odazivom u više zemalja Europe. Iskustva pokazuju da stanovništvo i timovi obiteljske medicine i primarne zdravstvene zaštite DZ Osijek podržavaju mjere prevencije i ranog otkrivanja CRC.

Za unaprjeđenje Nacionalnog programa ranog otkrivanja CRC potrebno je i dalje jačati aktivnosti kojima će se stanovništvo motivirati za probir, posebno intenziviranjem medijske kampanje na svim razinama i aktivnim uključivanjem LOM i patronažnih sestara u njegovo provođenje.

L I T E R A T U R A

1. Incidencija raka u Hrvatskoj. Registar za rak. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo; 2015, Bilten 1-38.
2. Šekerija M., Marković T. Epidemiology of colorectal cancer in Croatia and worldwide. *Med Sci* 2015; 41 : 89-95.
3. Hrvatski zdravstveno-statistički ljetopis za 2014. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo; 2015, 259-60.
4. Ebling Z, Eljuga D. Bolesti uzrokovane pušenjem. Zagreb: Ministarstvo zdravstva Republike Hrvatske, Hrvatska liga protiv raka, 1998.
5. Ebling Z, Hadžić N, Strnad M, Kolevska-Kaniški T, Kratković A. A Fifteen-year Survival in Surgically Treated Patients with Colorectal Carcinoma. *Croat J Gastroenterol Hepatol* 1993; 2-4.
6. Ebling Z, Hadžić N. Uloga i prikladnost testiranja okultnog fekalnog krvarenja u programu zaštite od kolorektalnog karcinoma. *Lijec Vjesn* 1989; 111: 432-6.
7. Ebling Z. Hemocult test sensitivity and specificity. *Acta Med Croatica* 2001; 55 (Supl.4): 13-87.
8. Ebling Z, Hadžić N, Jakšić Ž. Rak debelog crijeva - iskustvo osječkog programa zaštite. Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Radovi zavoda za znanstveni rad u Osijeku; Osijek, 1990.
9. Ebling Z, Budak A. Problematika raka u primarnoj zdravstvenoj zaštiti. Priručnik. Zagreb: Medicinski fakultet Zagreb, 1993.
10. Gmajnić R, Kraljik N, Ebling B. Najčešći onkološki problemi u primarnoj zdravstvenoj zaštiti. U : Šamija M, Dobrića-Dintinjana R, Gmajnić R. ur. Onkološka edukacija liječnika obiteljske medicine. Osijek: Zaklada onkologija-osječko-baranjska jedinica, 2011, 8-17.
11. Kušen D, Ebling Z. Gradska liga protiv raka Osijek-40 godina. Osijek: Gradska liga protiv raka Osijek, 2008.
12. Ebling Z, Šamija M, Kovačić L, Strnad M, Šerić V, Znaor A. Prijedlog nacionalnog programa prevencije i ranog otkrivanja raka. U: Materljan E, ur. Zbornik radova Dana primarne zdravstvene zaštite. Labin: Dom zdravlja Labin, 2003, 72-90.
13. Ebling Z, Jakšić Ž, Santo T i sur. New Knowledge as a Stimulus for Action. Proceedings of the XVI. international cancer congress-plenary and special lectures. New Delhi: Menduzzi editore, Bologna; 1994, 2953-6.
14. Ebling Z, Strnad M. Otkrivanje raka debelog crijeva testiranjem okultne krvi u stolici- naše mogućnosti i ograničenja. U: Lončar J. Zbornik radova III. simpozija obiteljske medicine posvećen borbi protiv malignih bolesti u obitelji Hrvatske udružbe obiteljske medicine. Bjelovar: Hrvatska udružba obiteljske medicine; 1996, 184-94.
15. Šamija M, Strnad M, Ebling Z. Prijedlog nacionalnog programa prevencije i ranog otkrivanja raka. U : Šamija M, Solaric M, ur. Zbornik radova 2. kongresa Hrvatskog onkološkog društva. Opatija: Hrvatsko onkološko društvo HLZ, 2004, 35-7.
16. Ebling B, Kovačić L, Ebling Z. i sur. Present state and possibilities for improvement of cancer prevention and early detection in the Osijek Baranya county. *Coll Antropol* 2005; 29 : 169-78.
17. Ebling Z, Majnarić LJ, Gmajnić R, Ebling B. Towards Cancer Prevention in Croatia - Program of the City of Osijek League against Cancer. Proceedings of the UICC World Cancer Congress, Washington: Medimond S.r.l. Bologna; 2006, 179-84.
18. Ebling Z, Kovačić L, Strnad M, Šerić V i sur. Sadašnje stanje i mogućnosti napretka prevencije i ranog otkrivanja raka. U: Šamija M, Juretić A, ur. Zbornik radova 1. kongresa Hrvatskog onkološkog društva. Zagreb: Hrvatsko onkološko društvo HLZ, 2001, 4-11.
19. Council Recommendation of 2 December 2003 on cancer screening (2003/878/EC). The Council of the European Union. Brussels, 2003.
20. Ebling Z, Katičić M, Marušić M i sur. Prijedlog programa ranog otkrivanja raka debelog crijeva. U: Šamija M, Strnad M, Ebling Z, ur. Kako spriječiti i rano otkriti rak. Zagreb: Hrvatsko onkološko društvo, Medicinska naklada, 2007, 58-77.
21. Šamija M, Strnad M, Ebling Z, ur. How prevent and detect cancer early? Draft national program. Zagreb: Croatian Oncological Society, Medicinska naklada; 2006.
22. Šamija M, Strnad M, Ebling Z, ur. Kako spriječiti i rano otkriti rak? Zagreb: Hrvatsko onkološko društvo, Medicinska naklada, 2007.
23. Katić M, Mazzi B, Petric D. Uloga liječnika obiteljske medicine u provedbi Nacionalnog programa prevencije i ranog otkrivanja raka. U: Šamija M, Strnad M, Ebling Z, ur. Kako spriječiti i rano otkriti rak? Zagreb: Hrvatsko onkološko društvo, Medicinska naklada; 2007, 77-82.
24. Ebling Z, Gmajnić R, Majnarić Lj i sur. Rano otkrivanje raka debelog crijeva integrirano u praksu obiteljske medicine. *Medix* 2009; 82: 78-84.
25. Pribić S. Uloga specijalista obiteljske medicine u pre-

venciji karcinoma dojke i karcinoma debelog crijeva (disertacija). Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Medicinski fakultet Osijek, 2010.

26. Ebling B. Utjecaj antropometrijskih i psihosocijalnih čimbenika na pojavnost i značajke funkcijskih poremećaja probavnog sustava. (disertacija). Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Medicinski fakultet Osijek; 2012.

27. Ouakrim DA, Pizot C, Boniol M i sur. Trends in colorectal cancer mortality in Europe: retrospective analysis of the WHO mortality database. *BMJ* 2015; 351: h4970.

28. Allemani C, Weir H K, Carreira H, Harewood R, Spika D and the CONCORD Working Group. Global surveillance of cancer survival 1995–2009: analysis of individual data for 25 676 887 patients from 279 population-based registries in 67 countries (CONCORD-2). *Lancet* 2015; 385: 977-1010.

29. Zavoral M, Suchanek S, Majek O i sur. Colorectal cancer screening: 20 years of development and recent progress. *World Gastroenterol* 2014; 20: 3825-34.

30. Katičić M, Antoljak N, Kujundžić M i sur. Results of National Colorectal Cancer Screening Program in Croatia (2007-2011). *World J Gastroenterol* 2012; 18: 4300-07.

31. Segnan N, Patnick J, von Karsa L. European Guidelines for Quality Assurance in Colorectal Cancer N. Screening and Diagnosis First Edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union; 2010, 11-12.

32. Trtica LM, Strnad M, Gmajnić R i sur. Efforts in fighting against cancer in Croatia have to be focused on the primary health care. *Coll Antropol* 2008; 32: 709-24.

33. Brawarsky P, Brooks DR, Mucci LA, Wood PA. Effect of physician recommendation and patient adherence on rates of colorectal cancer testing. *Cancer Detect Prev* 2004; 28: 260-8.

34. Samardžić Ilić V, Bantnožić-Varga M, Gmajnić R i sur. Rano otkrivanje raka debelog crijeva integrirano u praksu obiteljske medicine. U : Šamija M, ur. Zbornik radova 6. kongresa Hrvatskog onkološkog društva. Dubrovnik: Hrvatsko onkološko društvo HLZ, 2012, 95-6.

SUMMARY

CONTRIBUTION OF FAMILY MEDICINE TO COLORECTAL CANCER PREVENTION AND EARLY DETECTION; FORTY-YEAR EXPERIENCE OF FAMILY MEDICINE DEPARTMENT, OSIJEK HEALTH CENTER

Z. EBLING

Josip Juraj Strossmayer University, Osijek School of Medicine, Department of Family Medicine, Osijek Health Center, Osijek, Croatia

The paper gives a short presentation of 40 years of experience of Osijek Health Center family physicians in colorectal cancer (CRC) prevention and early detection. Systematic work in the prevention and early detection of cancer includes raising public awareness and knowledge of healthcare issues, educating health professionals, conducting scientific research and contributing to the development and implementation of the National Program for Early Detection of Cancer. Cooperation of the Ministry of Health and Osijek Health Center resulted in issuing brochures entitled *Men and Cancer and Women and Cancer* in 100,000 copies, and later 20,000 copies of a book entitled *Smoking Induced Diseases*. Analysis of patients undergoing surgery for CRC at Department of Surgery, Osijek General Hospital during the 1973-1984 period showed a low 5-year and 10-year survival rate. A study of early CRC detection by using fecal occult blood test (FOBT), conducted in Osijek between 1980 and 1984, included 11,431 subjects. Results of the study confirmed FOBT to be an acceptable and reliable method for early CRC detection because of its simple use, general level of acceptance by the population and relatively low cost. Physical examinations aimed at detecting CRC by using FOBT were to be implemented in a planned, systematic manner in high-risk persons (those older than 50). Based on the results of this study, guidelines on cancer control were published in 1993 by teams of primary care physicians, especially family physicians. The Osijek Health Center, specifically its Family Medicine Department, participated in the development and implementation of the National Program for Colorectal Cancer Prevention and Early Detection, which started in 2007. Response to the National Program for Early Detection of Colorectal Cancer in individual counties was under 37%. A project called Early Cancer Detection Model Integrated in Family Medicine Practice, which was implemented in Osijek and included subjects from the 45-49 and 75-84 age groups at risk, revealed that teams of family physicians were motivated to join the national programs for early detection of cancer in Croatia. Experiences of the Osijek Health Center Family Medicine Department in the prevention and early detection of CRC indicated that family physicians were pioneers in activities that had ultimately led to the establishment of a National Program for Colorectal Cancer Prevention and Early Detection in Croatia.

Key words: colorectal cancer, prevention, early detection, family medicine